

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы

**БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ
ЛІТАРАТУРА: ЖАНРЫ,
ХАРАКТАРЫ, ПРАБЛЕМЫ**

**Да 125-годдзя з дня нараджэння
Максіма Гарэцкага**

Матэрыялы
Міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Мінск, 22–23 сакавіка 2018 г.)

Мінск
«Беларуская навука»
2018

УДК 821.161.3.09(082)

ББК 83.3(4Бел)я43

Б43

Укладальнік

кандыдат філалагічных навук А. А. Манкевіч

Навуковы рэдактар

член-карэспандэнт НАН Беларусі, прафесар С. С. Лаўшук

Рэдакцыйная калегія:

А. І. Лакотка, І. В. Саверчанка, Я. А. Гарадніцкі, З. У. Драздова, І. М. Шаладонаў,
Д. І.-Т. Дудзінская, Л. У. Іконнікава, У. І. Чарота, І. Г. Баўтрэль, А. М. Лапата-Загорскі,
Н. М. Пыско, І. С. Мяцеліца, А. А. Бараноўскі, Г. Ю. Новік

Рэцэнзенты:

кандыдат філалагічных навук, дацэнт І. М. Гоўзіч;
кандыдат філалагічных навук А. А. Васілевіч

Беларуская гістарычная літаратура: жанры, характары, праблемы
Б43 (да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага) : матэрыялы
Міжнар. навук. канф. (Мінск, 22–23 сак. 2018 г.) / Цэнтр даслед. беларус.
культуры, мовы і літ. Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літаратуразнаўства
імя Я. Купалы ; уклад. А. А. Манкевіч ; навук. рэд. С. С. Лаўшук. – Мінск :
Беларуская навука, 2018. – 392 с.

ISBN 978-985-08-2335-9.

У зборніку асвятляюцца новыя аспекты вывучэння беларускай гістарычнай літаратуры, яе паэтычных, праявічных, драматургічных дасягненняў, а таксама беларускай літаратурнай класікі, актуальныя пытанні літаратуразнаўства, культуралогіі, традыцыі гістарычнай літаратуры ХХ ст. у сучасным літаратурным працэсе. Асобны раздзел прысвечаны даследаванням твораў украінскай літаратуры.

Адрасуецца літаратуразнаўцам, даследчыкам, філолагам і ўсім, хто цікавіцца беларускай гістарычнай літаратурай.

УДК 821.161.3.09(082)

ББК 83.3(4Бел)я43

ISBN 978-985-08-2335-9

© Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі, Інстытут
літаратуразнаўства імя Янкі Купалы, 2018
© Афармленне. РУП «Выдавецкі дом
«Беларуская навука», 2018

ПЛЕНАРНАЕ ПАСЯДЖЭННЕ

<i>Гарадніцкі Я. А.</i> Жанравая спецыфіка беларускай гістарычнай літаратуры	3
<i>Лаўшук С. С.</i> Адраджэннем пакліканая: беларуская гістарычная драматургія пачатку ХХ ст.	9
<i>Запрудскі І. М.</i> Гісторыка-біяграфічныя аповесці 1980-х гг. пра беларускіх пісьменнікаў ХІХ ст.: адметнасць рэцэпцыі і тыпалагічнае падабенства	14
<i>Тарасва Т. М.</i> Духоўныя скарбы Максіма Гарэцкага	27
<i>Бароўка В. Ю.</i> Стратэгіі мастацкай рэпрэзентацыі гісторыі ў прозе Максіма Гарэцкага	32
<i>Шамякіна Т. І.</i> Сакральнасць «роду – роднага» ў ранняй прозе Максіма Гарэцкага.	38
<i>Дзенісенка А. П.</i> Дарчыя надпісы беларускіх літаратараў у кнігазборы Гарэцкіх	43

Секцыя 1

ТЭМА ВАЙНЫ Ў ГІСТАРЫЧНА-МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

<i>Мельнікава З. П.</i> Гераічная трагедыя спаленых вёсак у прозе Янкі Брыля.	49
<i>Белая А. І.</i> Меланхолія як «індэкс» літаратурнага персанажа.	54
<i>Манкевіч А. А.</i> Тэма спаленых вёсак у апавяданнях Генрыха Далідовіча	58
<i>Трацяк З. І.</i> Вайна – рэвалюцыя – нямецкая акупацыя: навала-кантынуум у рамане М. Зарэцкага «Сцежкі-дарожкі»	64
<i>Хоміч Т. П.</i> Праблема дэзерцірства ў мастацкім досведзе Аляксея Пысіна (паэма «Кара»)	68
<i>Ліяхумовіч Ц. Б.</i> Гістарызм палымяных твораў партызанскага змагання.	73
<i>Тарасва С. М.</i> Жанравая адметнасць сучаснай беларускай паэмы пра вайну	79
<i>Кароза Т. В.</i> «Новая ваенная проза» сучасных беларускіх і замежных пісьменнікаў	85
<i>Гончаров В. В.</i> Произведение В. Быкова «Болото» в контексте эволюции военной прозы	89
<i>Наумова А. В.</i> Вторая мировая война в творчестве Иво Андрича (к вопросу о типологии проблематики в белорусской и сербской литературах)	94

Секцыя 2

ТВОРЧАСЦЬ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА
Ў СУЧАСНАЙ ІНФАРМАЦЫЙНАЙ ПРАСТОРЫ

<i>Максімовіч В. А.</i> Экзістэнцыяльныя матывы ў творчасці Максіма Гарэцкага	99
<i>Азарка В. У., Васілеўская А. С.</i> Вобраз героя – вобраз апавядальніка – вобраз аўтара (на матэрыяле апавядання М. Гарэцкага «Роднае карэнне»)	104
<i>Ярмоленка А. У.</i> Культурная памяць у творчасці Максіма Гарэцкага	109
<i>Шамякіна М. В.</i> Трагічнае, узвышанае і нізкае ў ваенных апавяданнях М. Гарэцкага.	113
<i>Тычына С. М.</i> Прыём «плынь сядомасці» ў творчасці М. Гарэцкага	117
<i>Сабуць А. Э.</i> Аўтарскія дыялагавыя мадэлі ў публіцыстыцы Максіма Гарэцкага.	121
<i>Лугоўскі А. І.</i> Метадычная спадчына Максіма Гарэцкага: сучаснае прачытанне.	125
<i>Якавенка Н. В.</i> Чаму і як Максім Гарэцкі пераклаў раман Аляксандра Фадзеева «Разгром»	131

Лабада Т. А. Максім і Леў Багдановічы і Максім Гарэцкі: погляд на вайну з тылу і фронту.	135
Супранкова Т. С. Феномен «двудушша» ў апавяданнях Максіма Гарэцкага «Рускі» і «Маці»	141
Бахановіч Н. Л. Рэлігійны фактар у станаўленні асобы (на матэрыяле малой прозы М. Гарэцкага)	147
Латцёнак І. Б. Творчасць Максіма Гарэцкага-перакладчыка ў сучаснай інфармацыйнай прасторы	151

Секцыя 3

АЎТАРСКІЯ МАДЭЛІ І СТРАТЭГІІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Шаладонава Ж. С. Украіна ў творах У. Караткевіча.	156
Шаладонаў І. М. Мінулае ў мастацкай рэальнасці аповесцей У. Караткевіча «Сівая легенда» і «Дзікае паляванне караля Стаха»	161
Богдан А. І. «Rocznik i progres Wojny Moskiewskiej...» Станіслава Жулкеўскага як крыніца вывучэння гісторыі і культуры Рэчы Паспалітай у пачатку XVII ст.	165
Гладкова Г. А. Гісторыя паўстання 1830–1831 гг. у мастацкай інтэрпрэтацыі Т. Т. Ежа	169
Латцёнак Т. В. Сярэднявечны літаратурны тэкст як гістарычная крыніца: да пастаноўкі праблемы і магчымых кірункі для сучаснага гістарычнага даследавання	172
Забродская В. С. Эпіталама другой паловы XVI – першай паловы XVII ст.: помнік гісторыі роду	176
Корань В. А. «Прамова Мялешкі» ў публікацыях і даследаваннях XIX – пачатку XX ст.	179
Jarosiński В. Powstanie 1863 r. w dramacie scenicznym Uładzimira Karatkievicza «Кастусь Каліноўскі. Смерць і неўміручасць» – między prawdą historyczną a fikcją literacką	184
Налётava Н. М. Вобраз Кастуся Каліноўскага ў беларускай гістарычнай аповесці XX ст.	192
Радкевіч В. І. Прэздэнтныя імёны ў рамане Уладзіміра Караткевіча «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» (інтэртэкстуальны аспект).	196
Лапто М. С. Палеміка наконт адлюстравання гістарычнай праўды ў рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім»	200
Мігуцкая Ю. Р. Гістарычны хранатоп і маральна-філасофская прастора аповесці У. Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха»	205
Петрушкевіч А. М. Сутыкненне характараў і жыццёвых прынцыпаў у аповесці Сакрата Яновіча «Сярэбраны яздок».	211
Навасельцава Г. В. Жанрава-стыльвая адметнасць рамана Аркадзя Марціновіча «Не шукай слядоў сваіх»	217
Клябанаў Д. Ф. Рэканструкцыя, канструкцыя і стылізацыя як элементы пісьменніцкай стратэгіі Уладзіміра Арлова	221
Сузько А. У. Нацыянальны аспект у аўтарскай канцэпцыі гісторыі В. Іпатавай	228
Дудінская Д. І.-Т. Ценностная бифуркацыя в повести О. Ипатовой «Последние жертвы священного дуба»	232
Кошман П. Р. Міф як аснова спасціжэння беларускай гісторыі ў аповесці «Удог» Ф. Сіўко	235
Іконнікава Л. У. Гістарычная асоба ў мастацкай прасторы сучаснай драматургіі	238
Лаўрык Т. А. «Час мяняе арыенціры»: жанравая эвалюцыя гістарычнай прозы Л. Дайнекі Мацкевіч Л. Л. Мастацкая рэпрэзентацыя нацыянальнай рэчаіснасці ў «Старасвецкіх міфах горада Б*» Л. Рублеўскай	243
Рак М. С. Шляхі папулярызаванні гістарычнага мінулага ў рамане Людмілы Рублеўскай «Пантофля Мнэмазіны».	249
Цалко Д. У. Феномен гульні ў рамане Л. Рублеўскай «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію»	253

Секцыя 4

ГІСТАРЫЧНАЯ ТЭМАТЫКА Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ

<i>Гурская А. С.</i> Творчы феномен у сацыякультурным кантэксце (Максім Гарэцкі – Вацлаў Ластоўскі)	262
<i>Зяц Н. В.</i> Мастацкая рэканструкцыя мінулага ў паэме Васіля Зуёнка «Лукам’е»	267
<i>Шматкова І. І.</i> Канцэпцыя мінулага ў беларускай жаночай паэзіі другой паловы ХХ ст.	271
<i>Калядка С. У.</i> Кагнітыўная функцыя эмоцыі ў паэтычным творы	276
<i>Сянкевіч Н. М.</i> Гістарычныя рэаліі ў мастацкай інтэрпрэтацыі беларускамоўных пісьменнікаў ХІХ ст.	280
<i>Баўтрэль І. Г.</i> Беларускае літаратуразнаўства і крытыка 1920-х гг.: ля вытокаў айчынай санеталогіі	287
<i>Мяцеліца І. С.</i> Мастацкая рэпрэзентацыя вобраза Вільні ў сучаснай беларускай паэзіі	293
<i>Мотрэнка Т. А.</i> Актualізацыя спадчыны Францыска Скарыны ў перастварэннях Алеся Разанава	297
<i>Бараноўскі А. А.</i> Філасофскае асэнсаванне вобраза страчанага Радзімы ў паэзіі М. Мятліцкага	301
<i>Мойскі А. Ч.</i> Раскрыццё гістарычнай тэматыкі праз экфразісы ў паэзіі Максіма Танка	305
<i>Бажок І. А.</i> Беларускае гістарычнае эсэ	311

Секцыя 5

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ МОВАЗНАЎЧЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

<i>Комаровская Т. Е.</i> Філасофія історыі і ідея історыі амерыканскага історычнага романа ХХ в.	317
<i>Маршэўская В. В.</i> Пабочныя канструкцыі іменнага тыпу ў мове твораў М. Гарэцкага	323
<i>Шамякіна А. І.</i> Перапіска Якуба Коласа і Петруся Броўкі	327
<i>Міхалевіч А. Г.</i> Дыялектныя сінтаксічныя адзінкі ў празаічных творах Івана Пташнікава	329
<i>Чарота У. І.</i> Творчасць К. Чорнага ў даследаваннях І. Я. Навуменкі	333
<i>Галай В. М.</i> Адлюстраванне германізмаў у творах Максіма Гарэцкага	337
<i>Лапцёнак А. М.</i> Дзеяслоўныя словазлучэнні ў нашаніўскіх нататках М. Гарэцкага	341
<i>Зуева Н. М.</i> Спецыфіка выяўлення беларускага менталітэту ў апавяданні Лукаша Калюгі «Баркаўцы – добрая вёска, а баркаўчане – вясёлыя людзі»	349

Секцыя 6

**АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ
ЎКРАЇНСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ**

<i>Кизилова В. В.</i> Доля героя – історыя пакалення (на прыкладзі <i>автэбіаграфічнага роману Дмитра Кешелі «Родакі»</i>)	355
<i>Бородіца С. В.</i> Жанр історычнага роману ў заходнюкраінскай літаратуры пачатку ХХ ст.	359
<i>Вашків Л. П.</i> Образ козака-характэрыка ў першым украінскаму історычнаму романі «Чорна рада» Пантелеймона Куліша	363
<i>Скуратко Т. М.</i> Історычна аснова поемы Івана Драча «Дума про вчителя»	367
<i>Янец Н. В.</i> Панорама жытця украінскага народу ў історычных драматычных поемах Івана Кочергі	371
<i>Карач Н. М.</i> «Сестры Річынські» І. Вільде як роман-эпопея	376
<i>Фірман О. Я.</i> Онталогія відносін цэнтральных персанажаў ў історычнай павісці «1313» Наталены Королевої	380
Звесткі пра аўтараў	386

Навуковае выданне

**БЕЛАРУСКАЯ ГІСТАРЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА:
ЖАНРЫ, ХАРАКТАРЫ, ПРАБЛЕМЫ**
(да 125-годдзя з дня нараджэння Максіма Гарэцкага)

Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі
(Мінск, 22–23 сакавіка 2018 г.)

Рэдактар *А. М. Масухранава*
Мастацкі рэдактар *У. У. Дамнянкоў*
Тэхнічны рэдактар *В. А. Тоўстая*
Камп'ютарная вёрстка *С. М. Касцюк*

Падпісана да друку 04.09.2018. Фармат 70×100^{1/16}. Папера афсетная. Друк лічбавы.
Ум. друк. арк. 32,01. Ул.-выд. арк. 28,5. Тыраж 100 экз. Заказ 172.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі дом «Беларуская навука».
Пасведчанні аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/18 ад 02.08.2013, № 2/196 ад 05.04.2017.
Вул. Ф. Скарыны, 40, 220141, г. Мінск.

Історичні романи західноукраїнських прозаїків початку ХХ ст. різні за жанровими конструкціями, стилем, поетикальними особливостями, але всі вони, досліджуючи соціальні, історіософські, морально-психологічні проблеми доби й особи, проникали у субстанцію національного буття, обґрунтовували глибинні історичні катаклізми, антагоністичні суспільні ідеали, узагальнивши художню формулу трагічного часу. Експерименти з художніми прийомами сюжетоскладання, характеротворення, оповідної манери дозволили їм створити історичний роман, який розсунув межі традиційного вальтерскоттівського роману через поглиблення психологізму (процеси флуктуації особистості, етичність, невичерпність людської натури, зокрема її таємничість (езотеричність), індивідуалізм), складну модель персонажа нового типу – неоромантичного героя чину – цільного та гармонійного, із сильною волею й непохитними морально-духовними настановами, історизм, панорамність, символічність, ускладнення наративної структури, багатоплощинний хронотоп. Ці жанротвірні домінанти дозволяють трактувати історичний роман як оригінальне художнє явище в західноукраїнській прозі першої половини ХХ ст.

Література

1. Андрусів, С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. / С. Андрусів. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту ім. І. Франка. – Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Єфремов, С. Історія українського письменства / С. Єфремов ; за ред. М. К. Наєнка. – Київ : Femina, 1995. – 685 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як [та ін.]. – Київ : Академія, 1997. – 752 с.
4. Мафтин, Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: стильові та ідейні парадигми : автореф. дис ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Н. В. Мафтин ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Івано-Франківськ, 2009. – 38 с.
5. Рудницький, М. Богдан Лепкий / М. Рудницький // Слово і час. – 1992. – № 11. – С. 28–31.
6. Ткачук, М. Жанрова структура романів Івана Франка / М. Ткачук. – Тернопіль : ТДПІ, 1996. – 124 с.
7. Трофимук, С. М. Творчість Степана Тудора / С. М. Трофимук. – Київ : Вид. АН УРСР, 1963. – 175 с.
8. Funk & Wagnalls New Encyclopedia. – New York, 1972. – Vol. 18. – 225 s.
9. The New Encyclopedia Britannica. – Chicago, 1993. – Vol. 8. – 940 s.

Л. П. Вашків (м. Тернопіль)

ОБРАЗ КОЗАКА-ХАРАКТЕРНИКА У ПЕРШОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ «ЧОРНА РАДА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) – український письменник другої половини ХІХ ст., ключова і харизматична постать у суспільному і літературному житті зазначеного періоду. Реєстр заслуг цього митця в українській культурі численний кількісно і поважний за змістом. Куліш – «могучий майстер української мови й творець українського правопису, благородний поет «Досвіток»,

перекладач Шекспірових і Байронових творів, також Біблії, автор «Записок о Южной Руси», «Чорної ради» і сили інших цінних праць» [6, с. 258]. Утім, мабуть, і самої «Чорної ради» вистачило б для визнання потужного впливу П. Куліша на розвиток класичної української літератури.

Автор першого українського роману – історичного полотна з часів Руїни – зробив неоціненну мистецьку і громадянську послугу національному письменству. Він написав твір, котрий своїм ідейним звучанням застерігав: «Блюдітеся, да не порабощені будете!» Член Кирило-Мефодіївського братства, Куліш був вірний його гаслові: «Пізнайте істину й істина визволить вас». Він шукав цю істину упродовж усього свого життя, шукав пристрасно і нервово. «Чорна рада» – етап на шляху його світоглядних і творчих шукань, етап важливий і показовий. Освічений українець років двадцяти з лишком, громадянин імперії, спраглої розчинити в собі всі культурно-національні відмінності поневолених народів, Куліш написав історичний роман (перший в національній літературі зразок цього жанру!) про найскладнішу в історії України добу, означену промовисто – Руїна. «Не могу далее переносить, что после повестей Основьяненка мы, малороссияне, совсем уснули со своею литературою» [7, с. 117], – зазначить Куліш у листі до Осипа Бодяньського від 8 жовтня 1846 р. Він прагне надрукувати свою «Чорну раду» – збудити земляків згадкою про часи геополітичної розірваності України: Лівобережної – під Москвою, Правобережної – під поляками. «Зложити докупы обидва береги Дніпрові», «позаводити усюди правнії суди, школи, академії, друкарні», «підняти Україну вгору» мріють герої першого українського історичного роману – гетьман Лівобережної України Яким Сомко та паволоцький (правобережний) полковник і священник Шрам.

За образним висловом пізнішого українського історичного романіста Б. Лепкого, у «Чорній раді» «воскресають і одиниці, мов би сходили з рам старих полинялих портретів, і суєтяться гуртки, і ураганом зриваються широкі маси козацтва та черні» [9, с. 19]. У реалізації центрального конфлікту твору (конфлікту між державотворчим і руїницьким початками в українській історії) особливе місце належить образів Кирила Тура. Цей «найромантичніший герой Куліша» [10, с. 114] сповнений особливої внутрішньої цілісності, котру підмітив уже перший рецензент (М. Костомаров), а згодом відзначили й пізніші дослідники твору (С. Єфремов, В. Петров, М. Зеров та ін). Він представляє Запорожжя, що було «кульмінацією української племінної вроди та народної вдачі» [2, с. 202]. Ось як автор малює портрет Кирила Тура: «Перший запорожець був здоровенний козарлюга. Пика широка, засмалена на сонці; сам опастий; довга, густа чуприна, піднявшись перше вгору, спадала за ухо, як кінська грива; уси довгі, униз позакручвані, аж на жупан ізвисали; очі так і грають, а чорні, густі брови аж геть піднялись над тими очима, і – враг його знає – глянеш раз: здається, супиться; глянеш удруге: моргне довгим усом так, наче зараз і підніме тебе на сміх» [8, с. 36–37]. Ця характеристика доповниться згодом багатьма виразними штрихами, з-поміж яких виокремлюємо два: Кирило у герці з Шраменком («тим часом у обох очі вже йграють, як у звірюки; щоки

горять; на руках жили понабрякали, як віршовки; і вже б'ють козаки напропаше») [8, с. 64] та переодягнений Кирило Тур (розмова з Брюховецьким).

Цей бувалий у бувальцях запорожець авторською волею наділений багатьма чеснотами. Гідність, якою дихає уся його постава, виявляється як у вчинках, так і в мовленні персонажа. Прикметно, що задля її акцентування Куліш часто вдається до вставних конструкцій, описуючи ситуації, за яких з'являється Тур (зокрема, під час зустрічі зі Шрамом і Сомком у Києві). Мовна партія Кирила Тура градаційно увиразнює його образ упродовж усього розвитку подій. Він уміє поштиво урезонити полковника Шрама («Козацьке слово, я оддав би шалевий свій пояс за таку честь! Та сього зроду не буде! Лучче, коли хоч, розрубай мене надвоє од чуба до матні, а я не зніму руки на твої шрами і на твою ясу») [8, с. 45]; привітатись зі своїм супротивником після смертельного двобою словами жартівливими, однак сповненими екзистенційного смислу («Ну, не думав я, щоб після такої руки ще ти дививсь на божий мир. Та й сам я – мовити правду – не хотів би більш підійматись на ноги. Бог знає, чи трапиться вдруге так гарно вкластись спати») [8, с. 88]; захопитись дівочою вродою до самознищення («нехай я буду шмат грязі, а не лицар, коли я думав, що є на світі таке диво») [8, с. 37]; на запитання молодого Шраменка відповісти словами з Давидових псалмів, а ще вельми доречно і несподівано для співбесідника (та й читача!) прочитати напам'ять пророцтва Єремії («Чрево моє, чрево моє болить мені, смущається душа моя, терзається серце моє. Не умолчу, яко глас труби уловила душа моя, вопль раті і біди. Доколі зріти їмам біжачих, слишаш глас трубний? По-неже вожді людей моїх синове буйніі суть і безумніі; мудрі суть, ежи творити злая; благо же творити не познаша») [8, с. 107]; у народнопоетичному дусі сформулювати блискучу гіперболу («Святе діло наші січові коряки! У нашому коряці утопиш іншого мізерного й ляшка») [8, с. 47]; номінувати козацьку зброю через символічну метафору («чесна панна шаблюка», що «з бусурманом зустрічалась, та й не двічі цілувалась») [8, с. 63]). Хвилина ж розпуки у глибці (коли ув'язнений гетьман відмовляється від порятунку ціною Турової жертви), розпуки за життям гетьмана-лицаря вириває з козацьких уст дивовижне прокляття: «Будь же проклята оця година!.. Хто в неї народиться або зачне яке діло, щоб не знав ні щастя, ні долі! Нехай човни топляться на морі! Нехай коні спотикаються в воротах! А як кому бог пошле чесну смерть, нехай душа вертається до мертвого тіла!» [8, с. 147].

Експресивний Кирило Тур (за М. Зеровим – «психолог-експериментатор») почуває себе смиком, а всіх людей скрипками, він «не причетний до того здрибнення людського, що лишила після себе напружена і бурхлива доба» [2, с. 202]. Його вчинки химерні, але лицарські: він прагне до правди, хоч усвідомлює неможливість досягнення її; він визнає суєтність світу, але не може відмовити собі у мрії про любов, коли «увін'ялись чорні брови, наче п'явки, в душу» [8, с. 39]; він готовий забрати у гетьмана наречену і готовий віддати за гетьмана життя; він сміється над «бабським реп'яхом» Шраменком і, ризикуючи, рятує для нього ж Лесю й увесь Череванів рід від зрадника Гвинтовки. Кирило Тур переконаний,

що «козацька доля в бога на колінах» [8, с. 88], тому й сміється над тими, хто дума, що «нема вже в бога нічого кращого над оцю мізерну жизнь; а от, у кого товку є хоть на шеляг, то всякому скаже, що вона не стоїть ніякогісінького жалю!» [8, с. 88]. Таке сприйняття світу висловлене в його іронічних репліках, на зразок діалогу з Петром Шраменком: «Ми їдемо з панотцем на смерть у Паволоч». – «Боже вам поможи: діло не ледаче!» [8, с. 143]. Представник Запорожжя, де «воля ніколи не вмирала, давні звичаї ніколи не забувались, козацькі предковічні пісні до посліду дней не замовкали» [8, с. 36], Кирило Тур репрезентує своєрідну низову «аскезу» (М. Зеров), яка відповідала народному світоглядові. Так, появі Кирила Тура у романі «Чорна рада» передує розповідь про козаків-прощальників. У розлогіму авторському відступі описано, як запорожці зі світом прощаються, доживши до великої старості. Два тижні пишної гульби у Києві та чудовання завершуються біля воріт монастиря – Межигірського Спаса, увійшовши в які, козак-прощальник «зараз черес (пояс із грішми та коштовностями. – *Л. В.*) із себе і оддає на церкву, жупани кармазинові з себе, а надіне волосяну сорочку, дай почав спасатись» [8, с. 35].

Образ Кирила Тура увиразнюється в діалозі Сомка і Шрама. Ось характеристики, якими наділяє запорожця гетьман: «Не раз він мені ставав у великій пригоді. Добрий він, і душа щира, козацька, хоч удає з себе ледащицю і характерника» [8, с. 44]. Вдячний Кирилові за спасіння і непоодинокую послугу, спостережливий гетьман стверджує, що козак цей «тільки й живе душі спасенієм»: він бачив раз, як Кирило молився богові вночі, обливаючись гарячими сльозами, – «і нехай би пустинник зніс таку молитву до бога, як сей гульвіса!» [8, с. 50]. З уст Сомка ж довідується читач і про безсрібну вдачу Турову: визволяв той гетьмана не раз із великої біди, від самої смерті, та жодного разу не спокусився на плату – на порозі висипав таляри гетьманської вдячності зі своєї козацької шапки, примовляючи: «Звідкіля се такого сміття набралось?»

Змальоване в романі запорозьке характерництво стосується як конкретної ситуації, коли Тур «запечатав» двері перед викраденням Лесі Череванівни («Двері одмикайтесь, а люде не прокидайтесь!»), так і згадок про надзвичайні здібності «комишників»: перепливти воду на козацькій бурці чи на намальованому вугликом човні; пускати ману на чоловіка; знатися з чортами; мати дев'ять душ у тілі («що поки його вб'єш, то вбив би дев'ять простих козаків»). У цьому контексті особливо вимовною є художня деталь, яка увиразнює сутність запорожця-характерника. Маю на увазі образ козачої сльози, що в епілозі роману деталізує розповідь Кирила Тура про Сомка. Спостеріг її Черевань: «Так чи піймеш ти, бгатику, віри? Як розказував про Сомка, то наче і всміхається вразкий запорожець, а сльоза в ложку тільки – кап!» [8, с. 152]. Ця знакова художня деталь, такий мистецьки витончений оксюморон – «козача сльоза» – по-особливому підсилює емоційне враження, наголосивши в Кирилові Турові риси українського національного характеру.

Погоджуємося зі спостереженнями Є. Нахліка, що «образ отамана Тура, виростаючи з барокового світу, в якому химерно й вигадливо переплітаються

суперечності, змінюють одна одну протилежності, виражає насамперед романтичне світовідчуження першої половини 19 ст.: прагнення до ідеалу – добра і правди – й усвідомлення неможливості досягти його. Звідси – постійна іронія, розлад між словом і ділом, ірраціональна поведінка» [10, с. 114]. Цим міркуванням сучасний кулішознавець творчо продовжує й розвиває тезу свого попередника В. Петрова про те, що характер Кирила Тура спеціально зроблено як зразок можливості дати художній тип в аспекті антитез, показати можливість фантастичної духової різнобарвної мозаїки, примхливих свавільних суперечностей [11, с. 269].

У галереї образів як «Чорної ради» П. Куліша, так і усієї української історичної прози запорожці-характерники належать до найбільш уподобуваних. Кирило Тур – своєрідний прабатько літературного типу, наукові спостереження над сутністю і поетикою якого збагачуються з кожним поколінням дослідників.

Література

1. Зеров, М. Куліш. «Чорна рада» / М. Зеров // Твори : у 2 т. – Київ : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 196–203.
2. Коцюбинський, М. Лист до І. Франка від 18 березня 1901 р. / М. Коцюбинський // Твори : у 7 т. – Київ : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – С. 258.
3. Куліш, П. Чорна рада / П. Куліш // Твори : в 2 т. – Київ : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 6–153.
4. Куліш, П. Повне зібрання творів. Листи / П. Куліш. – Київ : Критика, 2005. – Т. 1 : 1841–1850 / упор., комент. Олесь Федорук. – 648 с.
5. Лепкий, Б. Пантелеймон Куліш / Б. Лепкий // П. Куліш. Твори. – Берлін : Бібліотка «Українського слова», 1922. – Т. 1 : Чорна рада : Історичний роман / Зі вступом і поясненнями Богдана Лепкого. – Ч. 28. – С. 5–26.
6. Нахлік, Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. Нахлік. – Київ : Український письменник, 2007. – Т. 2. – 462 с.
7. Петров, В. «Чорна рада» як роман соціальний / В. Петров // Розвідки / В. Петров. – Київ : Темпора, 2013. – Т. 1. – С. 262–271.

Т. М. Скуратко (м. Тернопіль)

ІСТОРИЧНА ОСНОВА ПОЕМИ ІВАНА ДРАЧА «ДУМА ПРО ВЧИТЕЛЯ»

У ліро-епосі І. Драча центральне місце посідає людина. У драматичних («Дума про Вчителя», «Соловейко-Сольвейг», «Зоря і смерть Пабло Неруди»), ліро-драматичних («На дні роси...») поемах та поемах для кіно («Числа») людина як ідеал майбутнього показується переважно через складні співвідношення з суспільством, з різними соціальними групами, з конкретною історичною дійсністю.

Філософсько-історичне, соціально-психологічне осмислення дійсності, відкрита концептуальність, багатоаспектна проблематика – найприкметніші ознаки